

Att leva i nordisk natur

© Erik R. Lindström, Örnbo viltfakta 2006/2010

I den nordiska naturen kan man träffa på närmare 80 olika däggdjursarter och sex gånger så många fågelarter. Fjällräven är en art liksom rödräven. (Däremot är blåräv och silverräv bara färgvarianter av fjällräv respektive rödräv.) Vilka arter som man låter ingå i begreppet vilt varierar dock. Att älgen ingår är uppenbart för de flesta, men få personer skulle klassa en blåmes som "vilt". Ett försök till definition av viltbegreppet är att det skall gälla sådana arter som har eller har haft stor betydelse för människan som jaktbyten, som konkurrent om annat vilt eller som skadedjur på gröda och tamboskap etc.

Varje art är ett svar på utmaningen att överleva och fortplanta sig på omgivningens villkor. Den nordiska naturen ställer många och skiftande krav på viltet.

Olika miljöer

Längst i norr härskar en trädlös tundra, där tjälen aldrig går ur jorden. Även fjällkedjan domineras av en liknande miljö ovan trädgränsen. I söder finner vi istället en rest av forntidens rika lövskogar i form av ekdungar och blandskogar, även om kulturstäppens enformiga jordbrukslandskap stundom täcker stora ytor. Längs kusterna ger mötet mellan hav och land en mångfald möjligheter för den som vet att ta för sig. I inlandet breder barrskogen ut sig, här och var avbruten av mossar, sjöar och vattendrag.

Går man närmare finner man en mängd biotoper (naturtyper): skogsbestånd i olika ålder och med olika trädslag, sjöstränder, isolerade skogsdungar och öar, bergsbranter m.m. Viltet rör sig normalt över lika stora ytor som vi själva, och vi kan därför i många fall anta att de ser på sin omgivning på samma sätt som vi själva.

Årstider och skillnader mellan år

Det är inte bara en stor geografisk variation i vår del av världen. Det är även en avsevärd skillnad mellan vinter och sommar; en skillnad som är mer uttalad i norr än i söder. Dessutom är inget år det andra likt. Ena året dignar skogarnas rönnar och trädgårdar-

nas äppelträd av frukt, andra året är det blåbär, lingon eller svamp som står till buds i mängd. Ett år är det smånagare som översvämmar markerna, ett annat år har ekorrar-na förökats i stort antal.

Följder för viltet - den ekologiska nischen

Den stora variationen mellan områden, årstider och år gör att få djurarter kan specialisera sig på ett enskilt födoslag. Det gäller istället att kunna ta till vara på det som bjuds. Djuren måste därför vara att vara generalister (mångsysslare) i sitt födoval. Det betyder dock inte att viltarterna skulle vara lika varandra i sitt levnadssätt. Två alltför lika arter kan inte leva i samma område i längden, eftersom den ena kommer att konkurrera ut den andra, såvida de inte bägge hålls tillbaka av t.ex. rovdjur. Man brukar säga att två arters nischer måste skilja sig åt för att de skall förekomma tillsammans. Att beskriva en organisms nisch är att beskriva dess krav på sin omgivning. Det gäller både vad den kan stå ut med i form av till exempel fiender och kyla, och vad den behöver för att trivas väl. Samtidigt beskriver man miljön som arten har upplevt den under sin utveckling och blivit anpassad till under utvecklingens gång.

För att rätt förstå en arts biologi måste man nämligen se den som ett resultat av ett mångtusenårigt samspel mellan individerna och deras omgivning. De individer, som haft sådana egenskaper att de till exempel överlevt längre än andra av samma art, har också fått fler tillfällen att fortplanta sig. De har därmed i högre grad än andra bidragit med sina arvsanlag till senare generationer, och deras egenskaper har alltså förts vidare. Detta är det naturliga urvalet. Arten har på det sättet anpassats till sin miljö som en sten slipas av vattnet på havsstranden. Eftersom arterna också ingår i varandras omgivning är ingen arts miljö den andras lik, och ingen arts nisch blir heller exakt lik en annans.

Födonischer

Vi har till exempel den uppenbara skillnaden mellan rovdjur och växtätare. För att kunna tillgodogöra sig växter krävs speciella anpassningar som bland annat omfattar ett ingå-

ende samarbete med mikroorganismer i våm (idisslare) eller blindtarm (hardjur, hönsfågel och gäss). Rovdjurens mag- och tarmsystem är betydligt mindre komplicerat. Hos dem har utvecklingen istället förfinat klor, tänder, muskulatur och nervsystem. Givetvis är även växtätarnas tänder i hög grad anpassade för sin uppgift. Däremot behövs inte samma flexibla hjärna för att äta tallskott, som för att lyckas i jakt.

Växter är å andra sidan ingen enhetlig föda. Det krävs andra anpassningar för att likt nötkreaturet klara av grovt gräs, än för en diet på mjuka blad och bark av lövträd som skogsharens. Skillnaden ligger bl.a. i om djuret kan bryta ned och tillgodogöra sig energin i hårdsmälta fibrer (nötkreaturet), eller om det förmår att effektivt sortera ut växtens mer lättsmälta delar (skogsharen). Socker och fett i bär och frukter kan till och med rovdjur tillgodogöra sig. Under sensommaren blir därför t.ex. räv och grävling något av växtätare de också.

Just grävlingen representerar några arter som funnit sina nischer mitt emellan växtätare och rena rovdjur när det gäller sitt sätt att söka föda. Dess motsvarighet på växtätersidan är vildsvinet, och vi kan även räkna hit igelkotten, som rent systematiskt hör hemma bland insektsätarna. Alla är de betydligt mindre specialiserade i sitt födosök än sina släktingar och hämtar sin föda både från växt- och djurriket. Å andra sidan har de varken de rena växtätarnas förmåga att leva på gräs och kvistar, eller de rena rovdjurens förmåga att ta flyfotade byten med aktiv jakt. Snarast bör de karakteriseras som plockare, eftersom deras födosök mest liknar svamp- eller bärplockning även om det är frågan om rötter, sniglar, daggmask, fågelägg eller sorkungar de plockar i sig. Om vi tänjer något på gränserna kan vi även räkna björnen till denna grupp. Bland fåglarna kan vi räkna in kråkan och dess närmaste släktingar. Det var även i den här gruppen som vi själva startade vår tillvaro på jorden, innan vi med hjälp av fiskeredskap, vapen, matlagningskonst m.m. lyckades utvidga vår egen födonisch till att omfatta de flesta andras, förutom de rena gräsätarnas.

Andra sidor av nischen

En djurarts nisch beskrivs av hela dess relation till omgivningen. I det sammanhanget är djurets storlek av avgörande betydelse. Stora växtätare är t.ex. mindre utsatta för olika rovdjur än små. Och små rovdjur kan själva bli tagna av andra större rovdjur. Å andra sidan kräver inte små djur lika stora ytor att röra sig över som stora, för att få ihop till sin dagliga matranson. Därtill kan de utnyttja utrymmen som är helt stängda för de större: under snön, i gångar under markytan etc.

Det finns emellertid fiender, som man inte kan skydda sig mot genom att vara stor. Det är parasiter och sjukdomar. Även förekomsten av dessa ingår i en beskrivning av nischen, liksom djurets anpassningar till dem. Den nordiska viltfaunan är utsatt för en uppsjö av yttre och inre parasiter och sjukdomsalstrande bakterier och virus. Likafullt är det bara ett mindre antal av dessa som orsakar så stora problem att det återverkar på viltstammarnas storlek. De mest uppenbara exemplen är rävs-kabb, myxomatos (kaninpest) och knubbsälens valpsjukeliknande virus. Andra sjukdomar är betydelsefulla, eftersom de kan spridas till människor (så kallade zoonoser) eller till husdjur. Lyckligtvis har isoleringen från kontinenten med Öresund och Stora och Lilla Bält förskonat oss från många viltsjukdomar, bland annat två av de allvarligaste zoonoserna: rabies (vattuskräck) och rävens dvärgbandmask. Båda dessa sjukdomar är dödliga om de drabbar människan.

Man kan fortsätta med att beskriva artens nisch med anpassningar av fortplantningen (bland annat antal ungar i kullen och ålder för könsmognad); lång eller kort vård om ungarna; anpassningar av kroppsform och byggnad för att kunna klättra och därmed utnyttja trädkronorna, för att kunna ta sig fram i djup snö o.s.v. En beskrivning av en djurarts krav på sin miljö, dess anpassningar till denna och överhuvud taget dess relationer till omgivningen blir till slut en beskrivning av arten och dess biologi.